

Joanna Rak

Irredentyzm i kontrirredentyzm jako typy postaw wobec ojczyzny

Irredentism and counter-irredentism
as types of attitude towards the homeland

Streszczenie

Typologia ruchów rewitalizacyjnych wciąż stanowi nierozwiązany problem w literaturze przedmiotu. Niniejszy artykuł prezentuje krytyczną analizę ujęć irredentyzmu i antynomicznych wobec niego typów idealnych. Omówienie każdej propozycji teoretycznej zawiera jej opis, interpretację i krytykę. Te, których słabości dowiedziono, zostały zastąpione nowymi, autorskimi podejściami. Nowe typy irredentyzmu i kontrirredentyzmu sformułowano według homogenicznego zestawu kryteriów kierunku i stopnia waloryzacji ojczyzny. Składają się one na typologię stanowiącą użyteczne narzędzie do opisywania myśli politycznej populacji znajdujących się pod wpływem globalizacji w zakresie ich postaw wobec ojczyzny. Empiryczna weryfikacja efektywności typologii jawi się jako interesujące wyzwanie dla badaczy współczesnej myśli politycznej. Warto to ujęcie jednak krytykować, modyfikować czy uzupełniać, ponieważ zaproponowane typy nie są ostateczne. Krytyczna dyskusja na temat ich znaczeń może przyczynić się do rozwoju wiedzy na temat rzeczywistości politycznej.

Słowa kluczowe: irredentyzm, kontrirredentyzm, rewitalizacja, ojczyzna, konflikt regionalny

Summary

The typology of revitalisation movements is still an unresolved problem in the specialist literature. This paper presents a critical analysis of the different takes on irredentism and of its contradicto-

ry ideal types, as well as a description, interpretation and critique of each theoretical proposition. Those of proven weakness were replaced with new, original concepts. The new types of irredentism and counter-irredentism were formulated in accordance with an homogeneous set of criteria for the direction and degree of valorisation of the homeland. Together they make up a typology that is a useful tool for describing the political thought of populations influenced by globalisation with regard to their attitudes towards the homeland. The empirical verification of the effectiveness of this typology appears to be an interesting challenge for scholars studying contemporary political thought. However, it is worth criticising, modifying or supplementing that perspective, since the proposed types are not definitive. Critical discussion of their meanings could help expand our knowledge of political reality.

Keywords: irredentism, counter-irredentism, revitalisation, homeland, regional conflict

1. Wprowadzenie

Pojęcie „irredentyzm” pochodzi od włoskiego słowa *irredenta* (*unredeemed*), które oznacza „niewyzwolona”. Pierwotnie stosowano je do określania niepodległościowych ruchów politycznych, funkcjonujących w XIX i XX wieku we Włoszech¹. Irredentyści domagali się odłączenia Trydentu, Triestu, Istrii i Dalmacji, terytoriów zajmowanych przez ludność włoskojęzyczną (*unredeemed brothers*²), od Austro-Węgier, przejęcia ich i włączenia – wraz z mieszkańcami – do formującego się

¹ Zob. S.M. Saideman, R.W. Ayres, *For Kin or Country: Xenophobia, Nationalism, and War*, Columbia University Press, New York 2015, s. xvi oraz s. 2.

² Zob. G. Andreopoulos, *State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece*, „The Historical Journal” 1981, t. 24, nr 4, s. 951; O. Hnatiuk, *Nativists vs. Westernizers: Problems of Cultural Identity in Ukrainian Literature of the 1990s*, „The Slavic and East European Journal” 2006, t. 50, nr 3, s. 441.

państwa włoskiego³. Istotą tych świadomych i zorganizowanych działań było zatem zmierzanie do realizacji celu, który był powodem powstania tych ruchów, mianowicie do scalenia w jednym państwie ziem zamieszkiwanych przez włoskojęzyczne grupy etniczne. Nazywano to doprowadzaniem do powrotu do utraconej ojczyzny. Ludność włoskojęzyczna, która mieszkała poza obszarem Włoch, była określana mianem niewyzwolonej – *Italia irredenta* – stąd nazwa tego typu ruchów politycznych⁴.

Jednak wraz z upływem czasu pole semantyczne szybko rozpowszechniającego się pojęcia uległo znacznemu rozszerzeniu, przy czym ewolucja ta odebrała mu wymiar kontekstualny na rzecz uniwersalnego⁵. Określenia *irredenta* przestano używać w roli predykatu wyłącznie ludności włoskojęzycznej żyjącej na przełomie XIX i XX wieku oraz zaniechano utożsamiania irredentyzmu z ruchami politycznymi działającymi w tym czasie we Włoszech⁶. Pojęcie to znalazło zastosowanie do prostej deskrypcji konfliktów, w których doszukiwano się podobieństw do dążeń irredentystycznych. Koncentrowano się na opisywaniu uświadomionego i zorganizowanego zmie-

³ Na temat historii irredentystów i kontrowersji dotyczących statusu ich organizacji zob. C. Grove Haines, *Italian Irredentism during the Near Eastern Crisis, 1875-78*, „The Journal of Modern History” 1937, t. 9, nr 1, s. 23–47; J. Sondel-Cedarmas, *Nacjonalizm włoski. Geneza i ewolucja doktryny politycznej (1896-1923)*, Księgarnia Akademicka, Kraków 2013.

⁴ Zob. T. Ambrosio, *Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics*, Praeger, Westport, Connecticut 2001, s. 1–2.

⁵ Zob. np. J. Brézan, G.H. Wolf, *The Survival of a Culture: An Interview with the Sorbian Author Jurij Brézan*, „World Literature Today” 2001, t. 75, nr 3/4, s. 47; J.M. Kum, *African Interstate Conflict: A Perceptual Approach*, „Journal of Peace Research” 1990, t. 27, nr 4, s. 450; D. Rusinow, *Comment [on Emmert, Miller; Dragovic-Soso, and Budding]*, „Contemporary European History” 2004, t. 13, nr 2, s. 207; M. Todorova, *Bulgaria*, „The American Historical Review” 1992, t. 97, nr 4, s. 1106.

⁶ Por. The Duke of Litta-Visconti-Arese, *Unredeemed Italy*, „The North American Review” 1917, t. 206, nr 743, s. 561–574.

rzania ludności rozproszonej na terytoriach przynależących do różnych państw do zjednoczenia na terytorium państwa uznawanego za rodzime (*homeland, mother country, father country, motherland* lub *fatherland*⁷), przy czym kryterium ewaluacji ludności stanowiły różne konfiguracje cech dystynktywnych populacji⁸. Irredentyzm w szerszym znaczeniu zaczął oznaczać ruch polityczny koncentrujący się na dążeniach niepodległościowych. Uwidoczniła się przy tym orientacja na własną ojczyznę i populację z nią się identyfikującą. Ten typ postawy zaczął więc być utożsamiany z aprobowaniem ekspansji terytorialnej powodowanej motywami etnicznymi, nacjonalistycznymi i historycznymi⁹.

W związku z tym przede wszystkim warto zwrócić uwagę na szereg cech dystynktywnych irredentyzmu jako kategorii teoretycznej, służącej do badania przejawów świadomości społecznej, które pozwalają na jego identyfikację oraz odróżnienie od innych typów postaw społecznych. Irredentyzm charakteryzuje się zorganizowanym i świadomym dążeniem do odzyskania ojczyzny, która w ocenie podmiotów (jednostkowych lub zbiorowych) stanowi wartość godną uświęcenia, afirmowania, przywrócenia i zachowania. Jednocześnie należy pamiętać, że desygnat ojczyzny podlega definiowaniu i operacjonalizacji na potrzeby każdego badania empirycznego. Oznacza to, że identyfikacja z ojczyzną może być określana

⁷ Zob. np. A. Suhrke, *Irredentism Contained: The Thai-Muslim Case*, „Comparative Politics” 1975, t. 7, nr 2, s. 187.

⁸ Zob. przykład adaptacji pojęcia *irredenta* pisanego małą literą do opisanego irredentystycznych ruchów politycznych w Rumunii (*Rumania irredenta*): S.P. Duggan, *Annexation and the Principle of Nationality*, „Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York” 1917, t. 7, nr 2, s. 112-117.

⁹ Zob. T. Ambrosio, *Irredentism...*, s. 2; Ch. F. Furtado, Jr., *Nationalism and Foreign Policy in Ukraine*, „Political Science Quarterly” 1994, t. 109, nr 1, s. 84; P. Şenşik, *The Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Politics and Identity in the Late Nineteenth Century*, I.B. Tauris, London, New York 2011, s. 44.

na podstawie uzewnętrznionych postaw, przejawiających się w stosunku ludzi do np. ziemi ojczystej, symboli narodowych czy diaspory.

Trzeba tutaj zastrzec, że celem niniejszego artykułu nie jest prezentacja definicji irredentyzmu, albowiem takie przeglądy już istnieją i pokazują zarówno różnice, jak i podobieństwa pomiędzy poszczególnymi ujęciami pod względem kryteriów podmiotowych, przedmiotowych i terytorialnych¹⁰. Niemniej jednak w literaturze przedmiotu nie ma udanej próby stworzenia typologii postaw irredentystycznych, która obejmowałaby możliwe do logicznego wyodrębnienia idealne typy irredentyzmu oraz ich antynomie. Dotychczasowe propozycje teoretyczne zawierają błędy dyskwalifikujące je jako narzędzia do badania myśli politycznej mającej za przedmiot ojczyznę. Warto przy tym wspomnieć, że najwięcej uwagi wymaga słabo opisany, a jednocześnie potencjalnie użyteczny w badaniach koncept irredentyzmu jako ruchu rewitalizacyjnego w zakresie, w jakim daje się on przetransponować w nową kategorię teoretyczną. Dlatego też szczegółowe cele tego tekstu to prezentacja, interpretacja oraz krytyka koncepcji irredentyzmu i jego typu antynomicznego – niezależnie od nadanych mu przez poszczególnych autorów nazw. Ich realizacja zostanie podporządkowana celowi głównemu, to znaczy stworzeniu wolnej od wykazanych słabości typologii postaw irredentystycznych i ułożeniu ich na przeciwległych miejscach kontinuum rewitalizacyjnych postaw kontrirredentystycznych.

Należy zaznaczyć, że proponowane narzędzie teoretyczne da możliwość identyfikowania, rozróżniania i porównywania sposobów myślenia zróżnicowanych podmiotów – jednostkowych i zbiorowych – o własnej ojczyźnie. Pozwoli także w sposób intersubiektywny oraz systematyczny określać konfigura-

¹⁰ Zob. np. T. Ambrosio, *Irredentism...*, s. 1–2; M. Kornprobst, *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*, Cambridge University Press, Cambridge 2008, s. 8–10.

cje oraz rekonfiguracje postaw w czasie. Jawi się zatem jako narzędzie użyteczne do badania stanu świadomości społecznej¹¹. Musi być jednak stosowane z zachowaniem najwyższych standardów operacjonalizacji wskaźników cech istotnościowych. Tylko takie podejście zapewni bowiem rzetelne wyniki analizy.

2. Irredentyzm jako typ ruchu rewitalizacyjnego

Ruchy rewitalizacyjne (*revitalization movements*) w klasycznym ujęciu Anthony'ego Wallace'a, twórcy tej kategorii, „definiuje się jako intencjonalne, zorganizowane, świadome dążenie członków społeczeństwa do stworzenia bardziej satysfakcjonującej kultury”¹². Zasadniczej słabości wskazanej koncepcji należy upatrywać w tym, że autor nie zaproponował klasyfikacji pozwalającej na identyfikowanie i odróżnianie różnych typów ruchów rewitalizacyjnych, które występują na gruncie empirii, poprzestając na podaniu przykładów. Próbę tę podjął Jack David Eller, proponując typologię ruchów rewitalizacyjnych, w ramach której umieścił: synkretyzm, millenaryzm, irredentyzm, modernizm/witalizm i natywizm/fundamentalizm¹³. Niemniej jednak, ze względu na słabości ujęcia Wallace'a, kategoria teoretyczna ruchu rewitalizacyjnego nie może być bezrefleksyjnie przyjmowana jako narzędzie badawcze.

Trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że Eller nie zaproponował kryterium podziału obejmującego całość pola semantycznego ruchów rewitalizacyjnych. Przykładowo, o ile ruchy natywistyczne i witalistyczne rozróżnił na podstawie

¹¹ Zob. D. Collier, J. LaPorte, J. Seawright, *Putting Typologies to Work: Concept Formation, Measurement, and Analytic Rigor*, „Political Research Quarterly” 2012, t. 65, nr 1, s. 217.

¹² Zob. A.F.C. Wallace, *Revitalization Movements*, „American Anthropologist” 1956, t. 58, nr 2, s. 265.

¹³ J.D. Eller, *Cultural anthropology: global forces, local lives*, Routledge, New York, London 2009, s. 370–377.

kryterium stosunku do własnej i obcej kultury¹⁴, o tyle ruchy irredentystyczne – według kryterium postawy wobec ojczyzny. Przy tym wymienione kryteria nie mają zastosowania do identyfikowania millenaryzmu. Co więcej, poszczególne typy nie są rozłączne, lecz po części zawierają się w sobie, jak np. synkretyzm, będący typem ruchu rewitalizacyjnego, którego członkowie zmierzają do stworzenia satysfakcjonującego konglomeratu (kultury) z przynajmniej dwóch źródeł kulturowych, oraz witalizm, odznaczający się świadomym, intencjonalnym i zorganizowanym dążeniem do włączenia elementów obcej kultury do własnej¹⁵. Analitycznie efektywne nie jest również łączenie – wbrew odmiennym polom semantycznym pojęć – ujęcie modernizmu i witalizmu oraz natywizmu i fundamentalizmu¹⁶. Typologia ta nie obejmuje także wszystkich logicznie możliwych do wyodrębnienia typów ruchów rewitalizacyjnych oraz antynomii wyznaczonych typów¹⁷. Widoczny jest m.in. brak typu antynomicznego wobec natywizmu według kryterium stosun-

¹⁴ Zob. np. R. Linton, *Nativistic Movements*, „American Anthropologist” 1943, t. 45, nr 2, s. 230; H.W. Turner, *A Typology for African Religious Movements*, „Journal of Religion in Africa” 1967, t. 1, nr 1, s. 3; M.W. Smith, *Shamanism in the shaker religion of Northwest America*, „Man” 1954, t. 54, nr 8, s. 122; A.F.C. Wallace, *Towards a classification of cult movements: Some Further Contributions I*, „Man” 1959, t. 59, nr 2, s. 25-26; F.W. Voget, *Towards a classification of cult movements: Some Further Contributions II*, „Man” 1959, t. 59, nr 2, s. 27.

¹⁵ Zob. np. M.W. Smith, *Towards a classification of cult movements*, „Man” 1959, t. 59, nr 1, s. 9; też, *Towards a classification of cult movements: Some Further Contributions III*, „Man” 1959, t. 59, nr 2, s. 28.

¹⁶ Zob. np. R. Bäcker, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011, s. 153–159; 179–188; N.A. Pichardo, *New Social Movements: A Critical Review*, „Annual Review of Sociology” 1997, t. 23, s. 411–430.

¹⁷ Zob. np. J. Rak, *A typology of cultural attitudes as a device describing political thought of the populations influenced by globalisation*, „Anthropological Notebooks” 2015, t. 21, nr 2, s. 55–70; też, *Toward a new typology of revitalistic attitudes*, „Filosofija. Sociologija” 2015, t. 26, nr 2, s. 122–128; B. Telban, *The power of place: Spatio-temporality of a Melanesian religious movement*, „Anthropological Notebooks” 2013, t. 19, nr 3, s. 81–100.

ku do własnej kultury, czyli autonegatywizmu¹⁸, czy typu antynomicznego wobec witalizmu według kryterium stosunku do obcej kultury, czyli kontrakulturacji¹⁹.

Godne uwagi w propozycji teoretycznej Ellera jest jednak ujęcie irredentyzmu jako ruchu rewitalizacyjnego. Otóż badacz wskazał, że irredentyzm: „(od włoskiego *irredenta*, co oznacza »niewyzwolona«) to każdy ruch zmierzający do odzyskania i ponownego zajęcia utraconej ojczyzny”²⁰. Eller skoncentrował się zatem na określeniu postaw członków danego ruchu społecznego, wyrażających się w dążeniu do odzyskania i ponownego zajęcia własnej utraconej ojczyzny. Wskazują one bowiem na koncentrację autora na typie irredentyzmu, który można określić jako rewiwalistyczny (*revivalistic*), czyli skoncentrowany na przywracaniu (*to revive*) ojczyzny w jej formie utrwalonej w zbiorowej świadomości²¹. Jednocześnie Eller niesłusznie nie wskazał na samoświadomy i zorganizowany charakter działań, który jest właściwy ruchom rewitalizacyjnym²².

Nie jest to jednak jedyną słabością tegoż ujęcia irredentyzmu jako ruchu rewitalizacyjnego. Przede wszystkim nie pozwala ono na rozpoznawanie w istocie zdywersyfikowanych postaw irredentyzmu, które występują na gruncie empii, ponieważ nie uwzględnia możliwości opowiadania się

¹⁸ E. Nowicka, *Bunt i ucieczka. Zderzenie kultur i ruchy społeczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972, s. 21.

¹⁹ M.J. Herskovits, *Man and his works. The science of cultural anthropology*, Alfred A. Knopf, New York 1960, s. 531; tenże, *Acculturation. The study of culture contact*, J.J. Augustin Publisher, New York 1938, s. 11. Por. także: R. Redfield, R. Linton, M. J. Herskovits, *Acculturation*, „Oceania” 1935, t. 6, nr 2, s. 233; ciż, *A Memorandum for the Study of Acculturation*, „Man” 1935, t. 35, nr 162, s. 148; ciż, *Memorandum for the Study of Acculturation*, „American Anthropologist” 1936, t. 38, nr 1, s. 152; R. Redfield, *Abstracts from the Annual Meeting: Comment on Wilcox Paper*, „The Midwest Sociologist” 1943, t. 5, nr 3, s. 5.

²⁰ J.D. Eller, *Cultural anthropology...*, s. 373.

²¹ Por. R. Linton, *Nativistic Movements...*, s. 230.

²² Zob. A.F.C. Wallace, *Revitalization Movements...*, s. 265.

za realizacją projektu ojczyzny w jakimkolwiek stopniu innej niż ta utrwalona w świadomości zbiorowej. Jego kolejną słabą stroną jest brak typu antynomicznego względem irredentyzmu, a także względem poszczególnych jego rodzajów. Należy bowiem podkreślić, że typy idealne, które są tu możliwe do logicznego wyodrębnienia, jawią się jako użyteczne narzędzie do analizowania konkretnych egzemplifikacji. Warto zatem z jednej strony pamiętać o tej inspirującej próbie przedstawienia postaw irredentystycznych jako rewitalistycznych, a z drugiej – krytycznie przyrzeć się propozycjom pojmowania antynomii występujących w literaturze naukowej poświęconej irredentyzmowi, aby zaproponować typologię postaw wobec ojczyzny wolną od sformułowanych powyżej zarzutów.

3. Ujęcia typów antynomicznych wobec irredentyzmu

Pierwsze godne wyróżnienia ujęcie teoretyczne postaw wobec ojczyzny posługuje się pojęciami „irredentyzm” i „secesjonizm” (*secessionism*). Stephen M. Saideman i R. William Ayres zawężili wskazane kategorie do ich aspektu terytorialnego, nie obejmując tym samym całego adekwatnego pola semantycznego²³. Należy bowiem zgodzić się ze Stanisławem Ossowskim, że ojczyzna nie stanowi pojęcia geograficznego i nie można jej scharakteryzować bez odniesienia się do postaw

²³ Jest to cecha znamienita dla omawianego ujęcia, zob. także np. D. Carment, P. James, *Internal Constraints and Interstate Ethnic Conflict: Toward a Crisis-Based Assessment of Irredentism*, „The Journal of Conflict Resolution” 1995, t. 39, nr 1, s. 83; D. Horowitz, *Irredentas and secessions*, w: *Irredentism and International Politics*, red. N. Chazan, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado 1991, s. 10-11; E. Jenne, *A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog That Did Not Bite in 1990s Yugoslavia*, „International Studies Quarterly” 2004, t. 48, nr 4, s. 732; M. Koinova, *Diasporas and secessionist conflicts: the mobilization of the Armenian, Albanian and Chechen diasporas*, „Ethnic and Racial Studies” 2011, t. 34, nr 2, s. 335; D. Woodwell, *Unwelcome Neighbors: Shared Ethnicity and International Conflict during the Cold War*, „International Studies Quarterly” 2004, t. 48, nr 1, s. 201.

psychicznych określonej zbiorowości. Obszar zyskuje wartości czyniące go ojczyzną dopiero wówczas, gdy upodmiotowione jednostki kształtują jego obraz i wyrażają swój stosunek do niego. Ojczyzna to zatem korelat postaw psychicznych, które są częścią kulturowego dziedzictwa grupy społecznej²⁴. Saide-man i Ayres poprzestali natomiast na założeniu, że właściwe irredentyzmowi jest dążenie do zjednoczenia poszczególnych części terytorium, które są odrębne, a jednocześnie postrzegane przez członków ruchów politycznych jako wymagające scalenia. W rezultacie utożsamili irredentyzm ze zwykłym ekspansjonizmem terytorialnym. W niewystarczającym stopniu skoncentrowali się na ojczyźnie, zaniechali przy tym zdefiniowania secesjonizmu, podkreślając jedynie, że typowe dla niego są dążenia niepodległościowe, prowadzące do powstania nowego państwa²⁵. O ile za interesujący można uznać eksplanacyjny schemat dążeń²⁶, wskazane definicje nie pozwalają na uchwycenie cech istotnościowych irredentyzmu ani jego typu antynomicznego. Słabości te przesadzają o niskim stopniu użyteczności wskazanej kategorii teoretycznej do analizowania postaw wobec ojczyzny, wykraczających poza referencje do terytorium państwa.

Pål Kolstø, Andrei Edemsky i Natalya Kalashnikova²⁷ zasygnalizowali w tytule swojej pracy istnienie antynomii irredentyzmu i separatyzmu (*separatism*), w tekście nie zdefiniowali jednak wskazanych typów. Z kolei brak zastosowania tych po-

²⁴ Zob. S. Ossowski, *O ojczyźnie i narodzie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, s. 17–18.

²⁵ Zob. S.M. Saideman, R.W. Ayres, *Determining the Causes of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from the 1980s and 1990s*, „The Journal of Politics” 2000, t. 62, nr 4, s. 1126–1128; 1130.

²⁶ Zob. także: H. Frisch, *Ethnicity, Territorial Integrity, and Regional Order: Palestinian Identity in Jordan and Israel*, „Journal of Peace Research” 1997, t. 34, nr 3, s. 258.

²⁷ Zob. P. Kolstø, A. Edemsky, N. Kalashnikova, *The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism*, „Europe-Asia Studies” 1993, t. 45, nr 6, s. 973–1000.

jęć do analizy przedmiotu uwagi autorów – konfliktu naddnie-strzańskiego – niweczy szansę na ich rekonstrukcję. Oznacza to, że przywołane ujęcie nie stanowi wkładu w konstrukcję funkcjonalnej kategorii teoretycznej.

Kolejne warcie wyróżnienia ujęcie zawiera antynomię irredentyzmu i pogodzenia (*reconciliation*). Christopher Farrington wskazał, że pogodzeniu właściwa jest kapitulacja i akceptacja utraty ojczyzny. Towarzyszą mu procesy unifikacyjne podmiotów – reprezentantów różnych ojczyzn – mające zapobiec powstawaniu uzasadnień dla irredentyzmu. Autor, choć nie zdefiniował irredentyzmu, unaoczniał jego istotę – dążenie do odrębności i zmierzanie do przywrócenia własnej ojczyzny²⁸. Ta koncepcja zawiera słabe punkty, które nie mogą pozostać bez komentarza. Trzeba przede wszystkim zwrócić uwagę na to, że pogodzenie nie jest typem antynomicznym wobec irredentyzmu. Jego właściwości pozwalają usytuować go na kontinuum w większym dystansie do irredentyzmu, a w mniejszym – do antynomii irredentyzmu. Ta ostatnia nie zostaje jednak zdefiniowana. A byłoby nią odrzucenie ojczyzny i dążenie do jej unicestwienia. Wskazuje to na brak wyróżnienia doskonale przeciwstawnych typów. Przywołane ujęcie – jako próba dualnej typologizacji – nie jest zatem prawidłowe.

Propozycji Farringtona należy zarzucić jeszcze jedno: tak prosta typologia dualna nie pozwala na uchwycenie zróżnicowania postaw podmiotów wobec ojczyzny. Za sprawą wpisanego w nią ograniczenia możliwe jest wyłącznie określenie kierunku waloryzacji. Nie oferuje ona natomiast dyspozycji do ustalenia stopnia tej waloryzacji. W związku z przedstawionymi powyżej niedoskonałościami tej propozycji teoretycznej, nie można jej stosować do analiz jako narzędzia.

²⁸ Zob. Ch. Farrington, *Reconciliation or Irredentism? The Irish Government and the Sunningdale Communiqué of 1973*, „Contemporary European History” 2007, t. 16, nr 1, s. 89–107.

John S. Koliopoulos wyróżnił z kolei bandytyzm (*brigandage*) i irredentyzm²⁹, jednak nie zdefiniował żadnego z zaproponowanych typów. Ich rolę w tekście ograniczył do nadania im funkcji predykatów opisywanych grup społecznych. Bandytyzm jest tutaj tożsamy z dopuszczaniem się czynów niezgodnych z prawem, zwłaszcza napadów i morderstw, irredentyzm zaś – z podsycaniem nacjonalistycznych dążeń (*nationalist aspirations*). Zasadniczą słabością tej propozycji jest zatem brak definicji, które dopiero później podlegałyby operacjonalizacji. Warto też zwrócić uwagę na brak referencji do ojczyzny – zasadniczego elementu konceptualnego postaw irredentyzycznych i ich antynomii. Zaproponowanych typów – we wskazanej konfiguracji – nie można przy tym uznać za typy idealne, właściwe danej typologii, ponieważ nie są rozłączne. Oznacza to także, że bandytyzm nie jest typem antynomicznym wobec irredentyzmu. Te niedoskonałości propozycji Koliopoulosa przesądzają o nieużyteczności zawartych w niej kategorii do badania egzemplifikacji postaw podmiotów wobec ojczyzny.

Podsumowując analizę istniejących ujęć typów antynomicznych wobec irredentyzmu, należy zauważyć, że jak dotąd żadna z propozycji teoretycznych nie spełnia podstawowych wymogów stawianych typologiom w nauce. Wykazane powyżej słabości przesądzają o ich niskim lub zerowym stopniu użyteczności do badań empirycznych. Uwidocznia to potrzebę sformułowania nowej typologii, która byłaby wolna od tych słabości, a jednocześnie stanowiła użyteczne narzędzie analityczne.

4. Irredentyzm i kontrirredentyzm

Ustosunkowanie się do ojczyzny – kreacja jej obrazu – zakłada waloryzację, przy czym w zależności od wektora przybiera ona postać rewaloryzacji (*reevaluation*) lub dewaloryzacji (*devalu-*

²⁹ Zob. J.S. Koliopoulos, *Brigandage and Irredentism in Nineteenth-Century Greece*, „European History Quarterly” 1989, t. 19, nr 2, s. 67–102.

ation). Rewaloryzacja polega na nadawaniu oczekiwanej wartości aprobowanemu przedmiotowi (*image-affirmation*), natomiast dewaloryzacja sprowadza się do odbierania dostrzeganej wartości dezaprobowanemu przedmiotowi (*image-refusal*)³⁰. Dla irredentyzmu w skrajnej postaci charakterystyczna jest maksymalna rewaloryzacja ojczyzny, a ekstremalny kontrirredentyzm cechuje jej maksymalna dewaloryzacja. Natomiast różne stopnie rewaloryzacji czy dewaloryzacji będą wyznaczały punkty pośrednie pomiędzy tymi ekstremami. Skrajny irredentyzm będzie zatem odznaczał się zorganizowanym i świadomym dążeniem do odzyskania ojczyzny, która jawi się podmiotom (jednostkowym lub zbiorowym) jako wartość godna uświęcenia, afirmowania, przywrócenia i zachowania. Kontrirredentyzm znamionuje natomiast zorganizowane i świadome zmierzanie do odrzucenia ojczyzny, prowadzące do jej anihilacji, potępienia, odrzucenia, tabuizacji. Trzeba tutaj zastrzec, że spadek lub wzrost stopnia rewaloryzacji bądź dewaloryzacji ojczyzny nie zawsze będzie skutkował transpozycją postawy od irredentyzycznej do kontrirredentyzycznej czy w odwrotnym kierunku. W zależności od stopnia waloryzacji transpozycja może bowiem zachodzić w każdym kierunku na kontinuum i może polegać jedynie na zmianie stopnia nasilenia waloryzacji w zakresie postawy irredentyzycznej lub kontrirredentyzycznej. Warto jednak bliżej przyjrzeć się poszczególnym typom postaw, albowiem umożliwi to uchwycenie ich cech dystynktywnych oraz pojęcie zachodzących pomiędzy nimi relacji.

Pierwszy z typów idealnych to irredentyzm idolatryczny. Idolatria to stanowisko polegające na zachowaniu i permanentnej rewaloryzacji dawnych hierofanii, przy czym uzasadnia je sama dialektyka *sacrum* – zawsze objawia

³⁰ Zob. np. N. Salmond, *Hindu Iconoclasts. Rammohun Roy, Dayananda Saraswati, and Nineteenth-Century Polemics Against Idolatry*, Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario 2004, s. 123.

się ono w przedmiotach danych bezpośrednio lub w przedmiotach o wymiarach kosmicznych³¹. Irredentyzm idolatryczny jako konstrukt teoretyczny stanowi zatem ekstremum na konstruowanym kontinuum i obejmuje swym polem semantycznym zorganizowane, świadome dążenie podmiotów identyfikujących się z daną ojczyzną do jej – postrzeganej jako utracona – odzyskania lub uratowania. Ojczyzna jest dla nich hierofanią, czyli przejawem *sacrum*. Odbywa się to przy użyciu wszelkich możliwych środków i niezależnie od wysokości antycypowanych nakładów, a stopień rewaloryzacji ojczyzny osiąga maksymalny pułap. Nie ma znaczenia, czy ojczyzna została rzeczywiście utracona, czy też strata jest projekcją podmiotu. Wystąpienie tego typu postawy nie jest również zależne od posiadania środków do realizacji zakładanych celów.

Typ antynomiczny wobec irredentyzmu idolatrycznego to kontrirredentyzm eksterminacyjny, polegający na skrajnej dewaloryzacji ojczyzny i przejawiający się w świadomym, zorganizowanym zmierzaniu do jej anihilacji. Zgoda na zniszczenie – w ocenie podmiotów – nie jest wystarczająca, dlatego też bezwzględnie i aktywnie odrzucają one swą ojczyznę, stosując wszystkie środki, jakimi dysponują, aby doprowadzić do jej zagłady. Zagłada znajduje się bowiem na przeciwległym do hierofanii krańcu kontinuum.

Niższy w stosunku do irredentyzmu idolatrycznego stopień rewaloryzacji ojczyzny jest właściwy irredentyzmowi melioryzującemu. Polega on na zorganizowanym oraz świadomym dążeniu podmiotów identyfikujących się z postrzeganą jako utracona ojczyzną do jej odzyskania lub uratowania poprzez realizację werbalnych strategii jej melioryzacji, czyli nadawania zabarwienia dodatniego. Typ antynomiczny względem irredentyzmu melioryzującego to kontrirredentyzm pejoratyzujący. Właściwy jest mu niższy stopień dewalo-

³¹ Zob. M. Eliade, *Traktat o historii religii*, przeł. J. Wierusz-Kowalski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009, s. 35.

ryzacji ojczyzny niż kontrirredentyzmowi eksterminacyjnemu. Wynika to z tego, że dążenia podmiotów nie są podporządkowane celowi eksterminacji ojczyzny, lecz polegają jedynie na świadomym i zorganizowanym przypisywaniu jej pejoratywnego znaczenia. Jawi się ona bowiem jako obiekt dezaprobaty.

Kolejnym typem idealnym irredentyzmu jest irredentyzm rewivalistyczny. Charakterystyczną cechą wszystkich zabiegów rewivalistycznych (*to revive*) jest celowanie w odnawianiu oraz przywracaniu czegoś uznawanego przez podmioty za własne³². Należy więc stwierdzić, że ten typ sprowadza się do zorganizowanego i świadomego dążenia do odnowienia lub przywrócenia ojczyzny, postrzeganej jako właśnie tracona czy utracona. Kluczowa jest przy tym treść projekcji, a nie to, czy rzeczywiście ojczyzna jest tracona. Za charakterystyczny dla tej postawy należy uznać niższy stopień rewaloryzacji przedmiotu dążeń, aniżeli ten właściwy irredentyzmowi melioryzującemu. Jako typ antynomiczny wobec typu idealnego irredentyzmu rewivalistycznego wyróżnia się kontrirredentyzm ikonoklastyczny. Ikonokłasci uznają, że nie mogą już wierzyć w dotychczasowe hierofanie, a więc przypisywać im funkcji pośrednika w objawieniu *sacrum*³³. Istotą wskazanego typu jest zatem dewaloryzowanie dotychczasowej hierofanii – ojczyzny. Podmioty nie przypisują jej już statusu ojczyzny, z którą łączy ich więź kulturowa. Podejmują więc zorganizowane i świadome zabiegi prowadzące do odrzucenia ojczyzny jako hierofanii. Nie przewidują przy tym jej przywrócenia czy odnowienia. Stopień dewaloryzacji jest tu niższy niż w kontrirredentyzmie pejoratyżującym, dlatego, że w tym przypadku to wyparcie jest obiektem inicjowanych zabiegów, a nie przypisanie ojczyźnie negatywnego znaczenia. Prowadzi ono do odebrania jej dotychczasowego znaczenia.

³² Zob. R. Linton, *Nativistic Movements...*, s. 230.

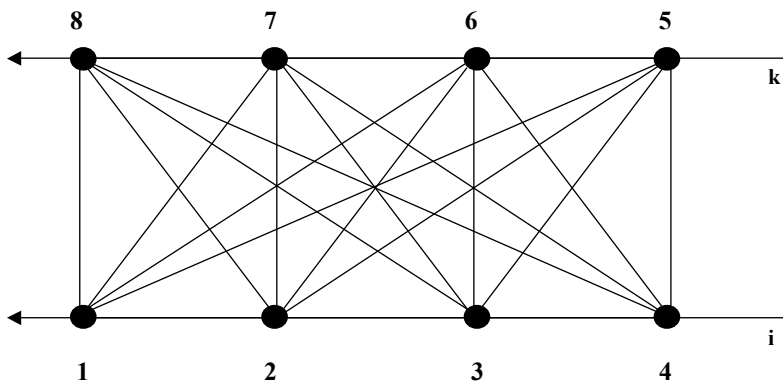
³³ Zob. M. Eliade, *Traktat...*, s. 35.

Irredentyzm perpetuatywny to ostatni z typów idealnych. Istotą postaw perpetuatywnych jest dążenie do zachowania, uwiecznienia i utrwalenia przedmiotu uznawanego za własny³⁴. Irredentyzm perpetuatywny polega zatem na zorganizowanym i świadomym zmierzaniu podmiotów do zachowania własnej ojczyzny, która jawi im się jako godna utrwalenia, uwiecznienia, zwłaszcza w obliczu innych, obcych ojczyzn oraz dostrzeganych zagrożeń. Właściwy jest mu niższy stopień nasilenia rewaloryzacji ojczyzny niż w przypadku irredentyzmu rewalalistycznego. Typ antynomiczny względem irredentyzmu perpetuatywnego to kontrirredentyzm tabuizujący, odznaczający się zorganizowanym i świadomym dążeniem do nadania ojczyźnie – postrzeganej jako bezwartościowa, a więc niegodna zachowania – charakteru tabu. Podmioty koncentrują się przy tym na doprowadzeniu do nałożenia zakazów lub nakazów związanych z referencjami do niej. Postawy tego typu nie znamionuje przypisywanie ojczyźnie negatywnego znaczenia, co jest charakterystyczne dla kontrirredentyzmu pejoratywnego, lecz zabiegi prowadzące do wykluczenia ojczyzny z dyskursu. Kontrirredentyzm tabuizujący odznacza niższy stopień nasilenia dewaloryzacji ojczyzny niż ma to miejsce w przypadku kontrirredentyzmu ikonoklastycznego.

Podsumowując prezentację typologii, należy zwrócić uwagę na to, że każdemu z typów idealnych irredentyzmu przyporządkowano typ antynomiczny kontrirredentyzmu. Występujące pomiędzy nimi relacje ilustruje zamieszczony poniżej rysunek (Rys. 1.).

³⁴ Zob. L. Plotnicov, „*Nativism*” in *Contemporary Nigeria*, „*Anthropological Quarterly*” 1964, t. 37, nr 3, s. 121; A. Posern-Zieliński, *Melanezyjskie ruchy milenarystyczne jako przykład współczesnych przeobrażeń kulturowych*, „*Etnografia Polska*” 1967, t. 11, s. 361; A.F.C. Wallace, *Culture and Cognition*, „*Science*” 1962, t. 135, nr 3501, s. 352; R. Linton, *Nativistic Movements...*, s. 230.

Rys. 1. Relacje pomiędzy postawami irredentyistycznymi i kontrirredentyistycznymi

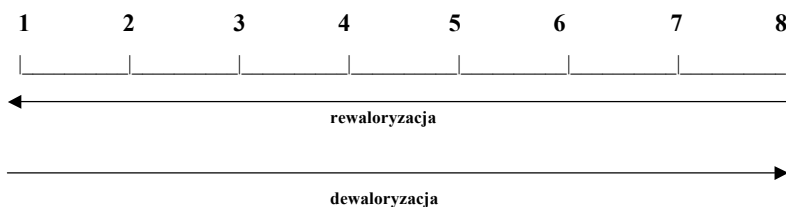
Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiej typologii

Na zaprezentowanym rysunku ulokowano osiem wyróżnionych typów postaw. Na module wektora „i” zaznaczono kolejno: 1 – irredentyzm idolatryczny; 2 – irredentyzm melioryzujący; 3 – irredentyzm rewiwalistyczny; 4 – irredentyzm perpetuatywny. Na module wektora „k” umiejscowiono kolejno: 5 – kontrirredentyzm tabuizujący; 6 – kontrirredentyzm ikonoklastyczny; 7 – kontrirredentyzm pejoratyżujący; 8 – kontrirredentyzm eksterminacyjny. Najwyższy stopień rewaloryzacji ojczyzny występuje w przypadku irredentyzmu idolatrycznego, a najniższy – irredentyzmu perpetuatywnego. Oznacza to, że im bliżej irredentyzmu idolatrycznego zostanie usytuowana egzemplifikacja, tym stopień rewaloryzacji jest wyższy. Określenie różnic pomiędzy konkretnym, istniejącym na gruncie empirii przypadkiem a typem idealnym na podstawie zestawienia realnych i idealnych cech istotnościowych przedmiotu analizy pozwala na jego identyfikację i możliwość systematycznego porównania z innymi postawami. Najwyższy stopień dewaloryzacji ojczyzny jest właściwy kontrirredenty-

zmowi eksterminacyjnemu, a najniższy – kontrirredentyzmowi tabuizującemu. Im bliżej kontrirredentyzmu eksterminacyjnego znajdować się będzie dany przypadek, tym stopień dewaloryzacji będzie wyższy. Natomiast odcinki pomiędzy wektorami „i” i „k”, ułożone wobec nich pod kątem prostym, umożliwiają wyodrębnienie typów idealnych i ich antynomii, są to: 1 i 8; 2 i 7; 3 i 6; 4 i 5.

Trzeba dodać, że odcinki łączące wyznaczone punkty (czyli odcinki biegnące na ukoś pomiędzy wektorami „i” oraz „k”) wskazują na potencjalne konfiguracje i rekonfiguracje postaw irredentyzystycznych oraz kontrirredentyzystycznych, czyli pokazują, w jakie typy mogą się przekształcić poszczególne postawy. Schemat ten pozwala zatem nie tylko na ustalanie zmian w świadomości podmiotów w czasie, ale także daje możliwość porównywania sposobów myślenia różnych podmiotów o ojczyźnie. Przedstawione typy idealne wraz z ich antynomiami można graficznie usytuować również na kontinuum (Rys. 2.).

Rys. 2. Kontinuum postaw irredentyzystycznych i kontrirredentyzystycznych

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiej typologii

5. Podsumowanie

W niniejszym artykule przedstawiłam, zinterpretowałam i krytycznie przeanalizowałam koncepcje irredentyzmu i jego typu antynomicznego – niezależnie od nadanych mu przez

autorów nazw. Skoncentrowałam się na pokazaniu mocnych i słabych stron przywołanych typologii. Jednocześnie sformułowałam sugestie modyfikacji istniejących ujęć. Realizacja wskazanego celu szczegółowego została podporządkowana celowi głównemu, mianowicie stworzeniu wolnej od wykazanych słabości typologii rewitalizacyjnych postaw irredentystycznych i ulokowanych wobec nich na przeciwległych miejscach kontinuum postaw kontrirredentystycznych. Na podstawie kryterium kierunku i stopnia waloryzacji postawy wobec ojczyzny wyróżniłam zatem (zob. Tab. 1.): irredentyzm idolatryczny i kontrirredentyzm eksterminacyjny jako ekstrema kontinuum. Oznacza to, że w przypadku pierwszej ze wskazanych postaw występuje maksymalny stopień rewaloryzacji ojczyzny, natomiast drugiej – maksymalny stopień jej dewaloryzacji. Niższe stopnie są właściwe kolejno wyróżnionym antynomiom: irredentyzmowi melioryzującemu i kontrirredentyzmowi pejoratyzącemu; irredentyzmowi rewitalistycznemu i kontrirredentyzmowi ikonoklastycznemu; irredentyzmowi perpetuatywnemu i kontrirredentyzmowi tabuizującemu. Przy czym ostatnie z wymienionych antynomiów charakteryzują się najniższym stopniem rewaloryzacji oraz dewaloryzacji.

Tab. 1. Typologia postaw irredentystycznych i kontrirredentystycznych

Typy postaw irredentystycznych	Typy postaw kontrirredentystycznych
irredentyzm idolatryczny	kontrirredentyzm eksterminacyjny
irredentyzm melioryzujący	kontrirredentyzm pejoratyżujący
irredentyzm rewitalistyczny	kontrirredentyzm ikonoklastyczny
irredentyzm perpetuatywny	kontrirredentyzm tabuizujący

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskiej typologii

Zaprezentowane tu kategorie teoretyczne pozwalają identyfikować, odróżniać, zestawiać postawy zróżnicowanych podmiotów – jednostkowych i zbiorowych – wobec ojczyzny. Są narzędziami do określania różnic i podobieństw pomiędzy typami postaw irredentystycznych i kontrirredentystycznych. Umożliwiają również intersubiektywne i systematyczne określanie konfiguracji oraz rekonfiguracji tych postaw w czasie. Dzięki wskazanym właściwościom mogą pełnić funkcję siatki konceptualnej, strukturyzującej analizy porównawcze prowadzone w ujęciach zarówno statycznych, jak i dynamicznych. Mogą być również z powodzeniem wykorzystywane – po uprzedniej operacjonalizacji – do badania świadomości społecznej. Nie oznacza to jednak, że zaproponowana typologia jest ostateczna. Warto bowiem podjąć próby jej krytyki oraz modyfikacji, gwoili jej udoskonalenia i uzyskania dzięki temu precyzyjnego narzędzia do badania myśli politycznej.

Niniejszy artykuł jest rezultatem prac badawczych prowadzonych w ramach grantu „Dynamika kultury przemocy politycznej ruchów antyoszczędnościowych w Europie” finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki (numer grantu: 2016/23/D/HS5/00192).

Bibliografia:

- Ambrosio, Thomas, *Irredentism. Ethnic Conflict and International Politics*, Praeger, Westport, Connecticut 2001.
- Andreopoulos, George, *State and Irredentism: Some Reflexions on the Case of Greece*, „The Historical Journal” 1981, t. 24, nr 4, s. 949–959.
- Bäcker, Roman, *Nietradycyjna teoria polityki*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, Toruń 2011.
- Brëzan, Jurij; Wolf, Gregory H., *The Survival of a Culture: An Interview with the Sorbian Author Jurij Brëzan*, „World Literature Today” 2001, t. 75, nr 3/4, s. 42–52.

- Carment, David; Patrick, James, *Internal Constraints and Interstate Ethnic Conflict: Toward a Crisis-Based Assessment of Irredentism*, „The Journal of Conflict Resolution” 1995, t. 39, nr 1, s. 82–109.
- Collier, David; LaPorte, Jody; Seawright, Jason, *Putting Typologies to Work: Concept Formation, Measurement, and Analytic Rigor*, „Political Research Quarterly” 2012, t. 65, nr 1, s. 217–232.
- Duggan, Stephen P., *Annexation and the Principle of Nationality*, „Proceedings of the Academy of Political Science in the City of New York” 1917, t. 7, nr 2, s. 312–317.
- Eliade, Mircea, *Traktat o historii religii*, przeł. Jan Wierusz-Kowalski, Wydawnictwo Aletheia, Warszawa 2009.
- Eller, David Jack, *Cultural anthropology: global forces, local lives*, Routledge, New York, London 2009.
- Farrington, Christopher, *Reconciliation or Irredentism? The Irish Government and the Sunningdale Communiqué of 1973*, „Contemporary European History” 2007, t. 16, nr 1, s. 89–107.
- Frisch, Hillel, *Ethnicity, Territorial Integrity, and Regional Order: Palestinian Identity in Jordan and Israel*, „Journal of Peace Research” 1997, t. 34, nr 3, s. 257–269.
- Furtado, Charles F. Jr., *Nationalism and Foreign Policy in Ukraine*, „Political Science Quarterly” 1994, t. 109, nr 1, s. 81–104.
- Grove Haines, Charles, *Italian Irredentism during the Near Eastern Crisis, 1875-78*, „The Journal of Modern History” 1937, t. 9, nr 1, s. 23–47.
- Herskovits, Jean Melville, *Acculturation. The study of culture contact*, J. J. Augustin Publisher, New York 1938.
- Herskovits, Jean Melville, *Man and his works. The science of cultural anthropology*, Alfred A. Knopf, New York 1960.
- Hnatiuk, Ola, *Nativists vs. Westernizers: Problems of Cultural Identity in Ukrainian Literature of the 1990s*, „The Slavic and East European Journal” 2006, t. 50, nr 3, s. 434–451.
- Horowitz, Donald, *Irredentas and Secessions: Adjacent Phenomena, Neglected Connections*, w: *Irredentism and International Politics*, red. Naomi Chazan, Lynne Rienner Publishers, Boulder, Colorado 1991, s. 9–22.
- Jenne, Erin, *A Bargaining Theory of Minority Demands: Explaining the Dog That Did Not Bite in 1990s Yugoslavia*, „International Studies Quarterly” 2004, t. 48, nr 4, s. 729–754.

- Koinova, Maria, *Diasporas and secessionist conflicts: the mobilization of the Armenian, Albanian and Chechen diasporas*, „Ethnic and Racial Studies” 2011, t. 34, nr 2, s. 333–356.
- Koliopoulos, John S., *Brigandage and Irredentism in Nineteenth-Century Greece*, „European History Quarterly” 1989, t. 19, nr 2, s. 193–228.
- Kolstø, Pål; Edemsky, Andrei; Kalashnikova, Natalya, *The Dniester Conflict: Between Irredentism and Separatism*, „Europe-Asia Studies” 1993, t. 45, nr 6, s. 973–1000.
- Kornprobst, Mark, *Irredentism in European Politics. Argumentation, Compromise and Norms*, Cambridge University Press, Cambridge 2008.
- Kum, Joseph M., *African Interstate Conflict: A Perceptual Approach*, „Journal of Peace Research” 1990, t. 27, nr 4, s. 445–460.
- Linton, Ralph, *Nativistic Movements*, „American Anthropologist” 1943, t. 45, nr 2, s. 230–240.
- Litta-Visconti-Arese [The Duke of], *Unredeemed Italy*, „The North American Review” 1917, t. 206, nr 743, s. 561–574.
- Nowicka, Ewa, *Bunt i ucieczka. Zderzenie kultur i ruchy społeczne*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1972.
- Ossowski, Stanisław, *O ojczyźnie i narodzie*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984.
- Pichardo, Nelson A., *New Social Movements: A Critical Review*, „Annual Review of Sociology” 1997, t. 23, s. 411–430.
- Plotnicov, Leonard, „Nativism” in *Contemporary Nigeria*, „Anthropological Quarterly” 1964, t. 37, nr 3, s. 121–137.
- Posern-Zieliński, Aleksander, *Melanezyjskie ruchy milenarystyczne jako przykład współczesnych przeobrażeń kulturowych*, „Etnografia Polska” 1967, t. 11, s. 349–365.
- Rak, Joanna, *A typology of cultural attitudes as a device describing political thought of the populations influenced by globalisation*, „Anthropological Notebooks” 2015, t. 21, nr 2, s. 55–70.
- Rak, Joanna, *Toward a new typology of revitalistic attitudes*, „Filosofija. Sociologija” 2015, t. 26, nr 2, s. 122–128.
- Redfield, Robert, *Abstracts from the Annual Meeting: Comment on Wilcox Paper*, „The Midwest Sociologist” 1943, t. 5, nr 3, s. 3–8.
- Redfield, Robert; Linton, Ralph; Herskovits, Melville Jean, *Acculturation*, „Oceania” 1935, t. 6, nr 2, s. 231–236.
- Redfield, Robert; Linton, Ralph; Herskovits, Melville Jean, *A Memorandum for the Study of Acculturation*, „Man” 1935, t. 35, nr 162, s. 145–148.

- Redfield, Robert; Linton, Ralph; Herskovits, Melville Jean, *Memo-
randum for the Study of Acculturation*, „American Anthropolo-
gist” 1936, t. 38, nr 1, s. 151–154.
- Rusinow, Dennison, *Comment [on Emmert, Miller, Dragovic-Soso,
and Budding]*, „Contemporary European History” 2004, t. 13,
nr 2, s. 207–209.
- Saideman, Stephen M.; Ayres, R. William, *Determining the Causes
of Irredentism: Logit Analyses of Minorities at Risk Data from
the 1980s and 1990s*, „The Journal of Politics” 2000, t. 62, nr 4,
s. 1126–1144.
- Saideman, Stephen M.; Ayres, R. William, *For Kin or Country: Xeno-
phobia, Nationalism, and War*, Columbia University Press, New
York 2015.
- Salmond, Noel, *Hindu Iconoclasts. Rammohun Roy, Dayananda
Saraswati, and Nineteenth-Century Polemics Against Idolatry*,
Wilfrid Laurier University Press, Waterloo, Ontario 2004.
- Smith, Marian W., *Shamanism in the shaker religion of Northwest
America*, „Man” 1954, t. 54, nr 8, s. 119–122.
- Smith, Marian W., *Towards a classification of cult movements*,
„Man” 1959, t. 59, nr 1, s. 8–12.
- Smith, Marian W., *Towards a classification of cult movements: Some
Further Contributions III*, „Man” 1959, t. 59, nr 2, s. 26–28.
- Sondel-Cedarmas, Joanna, *Nacjonalizm włoski. Geneza i ewolucja
doktryny politycznej (1896-1923)*, Księgarnia Akademicka, Kra-
ków 2013.
- Suhrke, Astri, *Irredentism Contained: The Thai-Muslim Case*,
„Comparative Politics” 1975, t. 7, nr 2, s. 187–203.
- Şenşik, Pinar, *The Transformation of Ottoman Crete: Revolts, Pol-
itics and Identity in the Late Nineteenth Century*, I. B. Tauris,
London, New York 2011.
- Telban, Borut, *The power of place: Spatio-temporality of a Melane-
sian religious movement*, „Anthropological Notebooks” 2013,
t. 19, nr 3, s. 81–100.
- Todorova, Maria, *Bulgaria*, „The American Historical Review”
1992, t. 97, nr 4, s. 1105–1117.
- Turner H.W., *A Typology for African Religious Movements*, „Journal
of Religion in Africa” 1967, t. 1, nr 1, s. 1–34.
- Voget, Fred W., *Towards a classification of cult movements: Some
Further Contributions II*, „Man” 1959, t. 59, nr 2, s. 26–28.
- Wallace, Anthony F.C., *Culture and Cognition*, „Science” 1962,
t. 135, nr 3501, s. 351–357.

Wallace, Anthony F.C., *Revitalization Movements*, „American Anthropologist” 1956, t. 58, nr 2, s. 264–281.

Wallace, Anthony F.C., *Towards a classification of cult movements: Some Further Contributions I*, „Man” 1959, t. 59, nr 2, s. 264–281.

Woodwell, Douglas, *Unwelcome Neighbors: Shared Ethnicity and International Conflict during the Cold War*, „International Studies Quarterly” 2004, t. 48, nr 1, s. 197–223.

Dr Joanna Rak

Wydział Nauk Politycznych i Dziennikarstwa

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

joanna.rak@amu.edu.pl